

УДК 32:001.10

З ІСТОРИОЛОГІЇ ДВАДЦЯТИЛІТТЯ ПАДІННЯ «БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ» (1989 р.) ТА «МОСКОВСЬКОЇ СТІНИ (1991 р.)»: ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ НА ФОНІ КРИЗОВОГО СЬОГОДЕННЯ

Іван Варзар

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інститут політології та права, кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
e-mail: im_varzar@mail*

У статті крізь призму політолого-етнологічної теорії розглядається вплив на європейський та всепланетний світ двох резонансно-тектонічних подій – падіння у 1989 р. «Берлінської стіни» й у 1991 р. – «Московської стіни» (розвал СРСР та європейської групи країн соціалістичної системи). Політолого-етнологічний дискурс розгорнуто навколо дуальних теоретичних наукологом про спряжіння змісту парних понять «народ-населення» і «народ-етнос», «етноісторична нація» і «політична нація», «титульний народ поліетнічної країни» і «меншинські народи поліетнічної країни». Дискурс пронизує думка, що впливає з кореляції історіології падіння двох зазначених «стін», – думка про те, що системна криза в поліетнічній країні закономірно колись настає лише у разі відсутності в ній динамічної та теоретично засадованої концепції державної етнополітики, а найчастіше – у разі дистрофного розкладення усієї трійки структурних елементів сфер та галузей життєдіяльності людей, – їхніх відносин, інститутів та ідеології. За час розглядуваного двадцятиліття у цьому сенсі Німеччина демонструвала позитивно-всхідний варіант розвитку, а Україна, – слід гадати: поки що, – «наздоганяючий варіант».

Ключові слова: всеукраїнова політична нація, державна етнополітики, етноісторіологема, етноісторична нація, етнонаціональна меншина, етнополітологема, меншинський народ-етнос, політолого-етнологічний дискурс, титульний народ-етнос.

На постановку до короткого висвітлення даної теми мене надихнула непересічна думка видатного німецького соціолога XIX ст. *Ф. Тьонніса*: «...Слід високо поцінувати *волю* лише тоді, коли в ній міститься глибоке політичне мислення, *а мислення* – тоді, коли в ньому міститься конструктивна політична воля» [22, S. 71]. Події, про які йдеться у назві статті, а також про які йтиметься далі, продемонстрували цілу палітру варіативного спряжіння «політичного мислення» і «політичної волі» в діях різновеликих європейських і світових суб'єктів, – країн і держав, народів і етносоціогруп, політичних партій і політичних осіб та у контекстах численних соціально-політичних процесів останнього двадцятиліття. Не маю жодного сумніву і в тому, що дуалітетна взаємодія зазначених «падаючих стін» на рубежі 80-х і 90-х років XX ст. заклала родопчатки багатьох тектонічних подій означеного двадцятиліття. Приступлюся до теми дещо здаля...

Кожна масштабна історична подія в рамках окремо взятої країни «замахується» на якісь структурні елементи усемислимих сфер і галузей суспільної

життєдіяльності людей, – або на їх *відносини*, або на *інститути*, або ж і на їх *світогляд* (*ідеологію*) взагалі. Наприклад, франко-російська війна 1812 р. не торкнулася агроелектроніки Росії та її «найболючішого питання» – соціально-політичного інституту кріпацтва, натомість зумовила злет у кількох галузях духовної сфери; окупаційний режим США на частині території Японії за останні півстоліття корекційно торкнувся лише однієї економічної сфери та технократичної галузі політичної сфери; столітня колонізація Великої Британією Гонконгу (Сянгану) радикально відбилася на економічній сфері і майже не торкнулася соціальних та етико-традиційних інститутів. І т. д.

Кардинально іншою вимальовується картина в тому разі, якщо йдеться про так звані «системно-трансформаційні події», – та ще й про такі, що відбуваються на екзистенціальній межі буття двох і більше народів, країн, держав та їх союзів. Ці події, як правило, «потрясають» усю сферно-галузеву побудову низки країн та суміжні міжрегіональні та континентальні структури, зумовлюючи кардинальну корекцію і динаміки, і тонуусу їхнього розвитку. До розряду останніх є всі підстави відносити падіння «Берлінської стіни» у 1989 р., а за цим і «Московської стіни» у 1991 р. – розвал СРСР і соціалістичної системи в 1991 р.; терористичну атаку на США у вересні 2001 р., «референдумний провал» проекту Конституції Євросоюзу у травні 2007 р. у ряді країн-членів Євросоюзу; перемогу чорношкірого Б. Обами на президентських виборах у США в листопаді 2008 р.; обвал фінансово-банківської системи США у грудні 2008 р. – січні 2009 р., що послугував імпульсом до всесвітньої соціально-економічної кризи поточного часу, та ін.

Європейська політична історія, що за останнє двадцятиліття безперечно зазнала впливу самого факту падіння Берлінської та Московської «стіл», науковцями осмислюється у різних ракурсах. Найбільш предметно ці події прояснено під кутом зору міжнародних відносин, євроатлантичних перспектив постсоціалістичних країн, проблем еколого-глобалізаційних, промислово-сировинних, природокористувальницьких, культурно-цивілізаційних, релігійно-гуманістичних, кліматичних тощо. Поки що в дискурсі не обговорювалася «етносціополітична візія» на дані тектонічні події.

Останню аксіокультурологічну візію в своїх дослідженнях 70-80-х років я назвав *політолого-етнологічною*, – безвідносно до «Берлінської стіни», але з точною аплікацією до гіпотетичного розвалу (на той час ще сильного) СРСР [12, с. 35, 39]. Але на метаморфозних проявах цих двох тектонічних подій усі наступні колізії навколо названої ідейно-світоглядної візії (лат. *visiae* – чітке бачення далечини) перевтілювалися в теоретико-наукознавчу тріаду «каскадного типу» (як у казусі з російською мотрійкою, коли з великої фігури з'являється менша, а з неї – ще менша фігура): (1) політична етнологія як *теорія* – (2) політична етнологія як *наука* – (3) політична етнологія як *навчальна дисципліна*. Об'єктом пізнавальної уваги всієї тріади є політичне життя багатонародного суспільства (поліетнічної країни), а предметом аналізу – місце і ролі в політичному житті поліетнічної країни *народів не як населень* (близько до нім. *Gemeinschaft*), а як *етноісторичних спільнот* (близько до нім. *Gesellschaft*). Ці відтінки соціально-політичної думки мною запозичено у німецького соціолога XIX ст. Ф. Тьонніса [22].

Тепер повернись до берлінського та московського «стінових» феноменів, точніше – до тонуусу їх розгляду, принаймні, в нашій соціально-політичній літературі,

затим – до аксіології впливу цих подій на європейську та світову політичну сцену. Перше, що кидається у вічі: ці неординарні події розглядаються у цілком позитивних, почасти й позитивістських візіях. Приблизно так, як у радянського класика академіка М.А. Барга: усемислимі подійні колізії «вміщують у контекст значень і співвідносять їх як частини з цілим» [2, с. 13].

Я не кажу, що це погано, – я стверджую інше: це недостатньо. Бо ж цим способом до багатьох політичних негативів та нечітких ситуативів «описувальна справа» досить часто просто не доходить. Альтернативою цьому може стати *історіологічний метод*, який у дослідницькій практиці вже застосовано і до мене [16], і неодноразово вже і мною [5; 8; 9; 10]. Вихідну позицію цього методу влучно сформулював російський класик М.І. Карєєв (1915 р.): історіологія «ставить собі за завдання наукове розуміння того, як відбувається будь-яка історія, де б та коли б вона не відбувалася» [16, с. 16]. Моя інтерпретація методу дещо скидається на «коригуючу іронію» А. Уайлда: історіологія є сполучанням «логічного начала» (того, *щодо*, «судячи з усього», мало б відбутися), та «історичного начала» (того, як у кінцевому підсумку все відбулося насправді). У підсумку само вимальовується «щось таке», на що й не очікували, і чому навіть важко дати назву... Ліпшої за нашинську історіологічну ілюстрацію, ніж Крим, не знайти. Справді, давайте поміркуємо: в Києві хотіли «трохи», («бодай, почасти») задовольнити автономістські запити і репатрійованих татар, і «старших братів», росіян, і центральних титульників (українців), а в результаті – територіально-адміністративна «Автономна Республіка Крим» з усією атрибутикою етнодержавності: Конституція, уряд, парламент, суд загального призначення, зачатки правової системи і т. д., яка перетворила унітарну Україну на «трохи вагітну» федералізмом...

У цього методу багатющий, мало досліджуваний потенціал і, як зазвичай, – низка плюсів і мінусів. Спиратимусь тут більше на його позитиви. В аплікації до розглядуваних «мурових» феноменів основний позитив полягає у можливості діалектичного «роздвоювання» змісту терміну «народ» на два самостійні операційні поняття, – 1) на «народ-населення» (це поняття ввів до обігу 1840 року французький етноісторик Ж. Мішле) та 2) на «народ-етнос» (це поняття ввів до обігу 1978 року російський соціоетнолог Ю.В. Бромлей).

Теоретико-етнологічний концепт під дане дивергентне явище розробив російський етнатуролог Л.М. Гумільов (1966 р.). «Будь-яка людина, – зазначав він, – одночасно є і членом суспільства, і представником якогось народу, але обидва ці поняття неспівставні та лежать у різних площинах, як, наприклад, довжина і вага [фізичних предметів] або ж їх міра нагрівання та енергетичний заряд» [13, с. 39–40].

Гумільовське зіставлення різноплощинних візій на поняття «народ» виявилось не лінійною, а діагональною кореляцією різносенсових сутностей. Вона чимось нагадує пізньосередньовічну «орієнтаційну помилку» Х. Колумба: хотів відкрити Індію, а реально відкрив Америку. А вже ця дивергенція історіологічно метаморфозує у бік трьох політолого-етнологічних кореляцій з контексту досліджуваної проблеми:

1) таємні перемовини кінця 80-х років у трикутнику «Г. Коль – Л. Де Мез'єр – М.С. Горбачов» мали на меті «об'єднання німецької нації за будь-якої ціни», а в реальності зумовили лише фізичне руйнування «стіни» в Берліні та досі не подолану «кризу несумісництва двох різнотипових систем життя» (капіталістичної та соціалістичної);

2) безперервний наприкінці 80-х років «новоогарьовський переговорний процес» під проводом М.С. Горбачова було задумано в якості етнополітичного інструмента «реформаціологічного оновлення радянської етнонаціональної федерації», а в об'єктивному підсумку призвів спочатку до падіння «Московської стіни» між экс-братніми радянськими республіками, а згодом – і до розвалу СРСР та всієї (головним чином, європейської) системи соціалістичних країн;

3) влітку 1996 р. «батьки» нової Конституції України, непрофесійним оком заглядаючи в затемнені часом перспективи створення всеукраїнової політичної нації, поспішили оголосити титульний «Український народ» (з великої літери) дивною етнологічною сумішшю «громадян України усіх національностей». В об'єктивному ж підсумку з тої пори усі політичні (місцеві, парламентські та президентські) вибори 1998, 1999, 2002, 2004, 2006, 2007 і 2010 років вперто демонструють волаючі дивергенції всередині системно кризуючої багатонародної країни, – а найпаче наступну реалію з контексту президентських виборів 2010 року: в країні досі немає ані належної органічної етнокультурної єдності у лавах самого титульного українства, ані скільки-небудь цілісної всеукраїнової політичної нації.

На теоретико-світоглядному фоні наведених політолого-етнологічних і етносоціологічних прецедентів і концептів – та у призмі впливу берлінського та московського «мурових» казусів – розгорну кілька тезових роздумів. По відношенню до самих німців факт падіння «Берлінської стіни» проявився чітко й подвійно: по-перше, як імпульс до об'єднання двох частин колись роз'єданого народу-етносу, а по-друге, як прагнення реінтегрувати в давно існуюче системно одноцілісне суспільство колись «відірвану» системну частину. Берлінський прецедент мав моноетнічні підвалини, але подвійну політико-державницьку дивергенцію. З точки зору логіко-етнологічної, «німець німцю» не мав би чинити перешкод до об'єднання. І тим не менш, дві частини єдиної країни довгий час не могли возз'єднатися, а об'єднавшись, досі не можуть злитися в один етносоціополітичний моноліт.

Московсько-радянський прецедент мав під собою цілком інверсні полісемічні засади: усі республіки мали однакові і полісемічні, і поліетнічні етнодержавні підвалини, і односенсово зорієнтовану ідеологію, і однакову економіко-власницьку основу, і однонаправлені в геополітичний простір вектори розвитку. І тим не менш, СРСР швидко й невідворотно розвалився на численні «незалежницькі» частини (країни), які вже ніколи заново не возз'єднуються та які зберегли сутнісно негативні антикоагулятивні (нез'єднувальницькі й авалентні) характеристики. Найпоказовішим прикладом антикоагулятивності тут, на жаль, слугує суверенна Україна. Судячи з боку, перед нами – геоетнополітична перлина, а з точки зору внутрішньої соціальної динаміки, – двостатусний, незрозумілий сучасності феномен: центральноєвропейська країна в євразійській ямі.

Що ж діється та чому так діється на площині обох – берлінського та московського – прецедентів? Ось тут назовні й виходить *політолого-етнологічний феномен*. У 50 – 80-х рр. ХХ ст. в політичній літературі колишньої Німецької Демократичної Республіки мала ходіння теоретично незграбна епістема: «дві нації в лоні одного народу-етносу». Нижче я дезавуюю цей облудний сленг, а тепер і тут нагадаю настанову Козьми Прутковка: «Дивись в корінь!» Про які ж нації йшлося?

Німці НДР – колишній «фрагмент», в основному, аллеманського народу-етносу, який сформувався за сорок років «нового життя за нових умов». Йшлося про «новий політико-правовий лад», «нові соціальну й політичну системи», «нову форму державного устрою», «нову форму політичного правління», «новий тип політичного режиму», «нові партійно-політичні орієнтири», «нову систему власності, праці та розподілу виробленого», «нові виміри суспільної моралі», «нові засади юриспруденції та судочинства», «нову модель самоврядування», «новий модус урядування народним господарством», «новий тип сім'ї і шлюбу», «нові етико-культурницькі виміри людського буття на землі» і т. д. і т. п. За такої монбланової новалістики та за всебічної підтримки з боку СРСР/КПРС, – чи дивним комусь у світі видається політолого-етнологічне явище «два німецьких народи-населення в лоні одного й того ж народу-етносу»?!! Напевно, нікому.

Я не акцентуюся тут на «реформаціологічному ефекті якості» чи на «мірі чистоти підсумкового типу» усього цього, по-своєму грандіозного – (після австрійського, шлезвігського, лотарингського, швейцарського, люксембурзького та інших) – проекту. Важливіший тут інший аксіологічний аспект питання: навіть у найгіршому із зазначених варіантів синтезного *fact/reality* на площині будь-якого із зазначених областей нового образу буття німця з НДР (нове таке-то, новий такий-то і т. д.), – навіть за цієї умови *ФРН – зразковій буржуазно-демократичній країні з соціально-правовою державою у надбудові та зі зрілим і незалежним від політичної держави громадянським суспільством у фундаменті*, – навіть їй, як досі важко було, так, напевно, й надалі нелегко буде «повністю ре інтегрувати» экс-НДР у свій «корпус життя». А тому, слід гадати, ще не скоро будь-який німець зможе сказати іншому співвітчизнику: *gens una sumus* (ми є один народ). Попередньо та з жалем може зазначити, що остання політолого-етнологічна дивергенція стосується й сьогоденної України: останні – 2010 року – президентські вибори засвідчили, що, напевно, ще не скоро, наприклад, «західники» скажуть «східнякам» ми – частини одного народу (...якщо ми ще не здатні висунути на арену єдиноцілісну в етносинтезному та геополітичному сенсах еліту – будівничого єдинокрайнової політичної нації).

Тільки-но висловлений скепсис не є дріб'язковим. Я натякую тут на дві глибинні політолого-етнологічні матерії, які, як говориться, «на поверхні не лежать» і «поверховому пізнанню не піддаються». Ось одна з них. Кожний народ-етнос у своєму соціально-цивілізаційному зростанні має пройти чотири обов'язкові стадії – *роду, племені, народності, нації*. Зараз на планеті існує понад чотири тисячі народів-етносів [20, с. 43], які говорять 6700 мовами [17].

У даному контексті – два напівмемуарних епізоди, «пов'язаних з німцями». 1986 року, виступаючи в Москві, німецький соціоетнолог Маргарита Мундт (з НДР) від імені ЮНЕСКО стверджувала, що на планеті живе чотири тисячі народів-етносів, з числа яких лише 800 народів планети є націями, а інші (3200 народів) – це «донаціональні народи-етноси» [11, с. 40]. На рубежі 80-х і 90-х років, ще не відаючи про подібні цифри-явища, я над цією матерією роздумував у призмі «міжетнонетисизаційної концепції» Б. Малиновського [12, с. 45 – 46] і несміливо писав про «етноцентристсько-асимілятивістську поведінку німців по відношенню до інших германських і «не чисто» германських народів» [3, с. 100] та, зокрема, про «онімення слов'янського племені прусів, яке згодом стало середостінням централізованої німецької держави» [4, с. 103]. 1992 року, вже після падіння

«Берлінської стіни», перебуваючи на міжнародній науковій конференції у Санкт-Петербурзі, ділився щодо всього цього своїми тогорічними «відкриттями» зі знайомим німецьким ученим Е. Кальбе. Пробігши очима рядки моїх «письмен», він сказав: «Погляньте на нашу делегацію з якихось десяти чоловік, – так ось, дві третини з них – нащадки онімечених прусів, лютичів, боричів, сорбів і т. д.».

Тепер на усьому цьому фоні я не досить впевнено запитую: чи багато позитивних анфас-аргументів наведе хтось, доводячи – «у логічному режимі від противного», – що, наприклад, гольштинські фрізи та данці, прибалтійські вандали та тевтони, приальпійські баварці та вальзери, полабські сорби та лужичі, а також десятки інших не-аллеманських етнолюдностей у кінцевій синтезній мірі «стали однотиповими німцями»? Напевно, це – важко доказова матерія. Але ця серединно-типова (50/50) (згадаймо процитованого Л.М. Гумільова) *етнічно-соціальна есенція людини – одночасного представника і народу-етносу, і народу-населення*, – саме вона і є головним аксіологічним вимірювачем висоти соціально-цивілізаційної зрілості ім'ярек поліетнічної країни. Мало хто, – збоку судячи, – наважиться констатувати, що нинішня Німеччина є поліетнічною країною. Але, напевно, усі зйдуться на оцінці: ця країна (безвідносно до часу возведення і падіння «Берлінської стіни») усім народам, принаймні, – європейському світові, – слугує еталоном міжетносоціоцивілізаційної зрілості. Чого не скажеш ані про Росію (формуотворюючого суб'єкт-конструкта «Московської стіни»), ані про Україну (екс-основної «цеглини» в конструкції «Московської стіни»).

Але завдяки чому та з яких пір це сталося? Визнаюся, я багато років шукав своєї відповіді на це «комплексне» запитання. Відносно нещодавно, здається, знайшов: починаючи з порогу Нового часу, тобто з післявестфальської ризи засадування «Священної Римської імперії німецької нації» (1648 р.), мудрі та далекоглядні правителі та управлінці більш як 300 мікрокраїн-держав (королівств, царств, князівств, ландграфств, «вільних міст-земель» і т.п.) наполегливо та, як сказали б сьогодні: «системно і методично» домагалися беззаперечного панування в індивідуальному, сімейному, малогруповому та соціогромадянському житті тріади усеузагальнюючих «етносоціальних інтеграторів»: (1) релігія – (2) освіта – (3) наука. Ще трохи згодом подумалося: напевно, до цієї тріади слід було б додати ще одну, дещо більш специфічного гатунку тріаду, – (1) політика – (2) етика – (3) право.

І ось тепер я оптимістичніше можу скоригувати висловлений вище скепсис стосовно швидкого/повільного «інтегрування» экс-НДР в загальнонімецький політолого-етнологічний контекст. Якщо коротко, міркую так. Оскільки перша тріада (релігія – освіта – наука) триста років «формувала» усю Німеччину (від австрійських, шлезвігських, лотарінгських та інших флуктуаційно-геополітичних колізій я зумисне абстрагуюся), а протягом якихось сорока років та на засадах другої, дещо більш крихкотилої тріади (політика – етика – право) формувалася лише одна її нинішня третина – НДР, – шансів на усунення мого скепсису з пізнавальної арени додалося. Я також схильний рахуватися тут і з так званім «імітаційним фактором», про який у світовій літературі багато наговорено. Десь з кінця 70-х років я дедалі прозоріше спостерігав за тим, як правлячий в НДР політикум, – та й уся їх політична, наукова і художня еліта, – в надбудовних соціально-політичних питаннях «оглядалися» на СРСР/КПРС, ситуаційно гнучко «імітували соціалістичну ортодоксальність», в усіх

інших питаннях та в методології інтерпретації викликів поточного буття німці НДР «жили по-німецькому»...

Останній, «імітаційний» момент не полишає у спокої, навіює аналогії та контрверзи на болочу тему: «Німеччина і Україна: чому досі вони не в одному соціоцивілізаційному союзі?»

Поринемо ненадовго у ретроспекцію. Україні прожити свою середньовічну «Священну імперію», Давньокієвську Русь (до речі, засадовану бременським німцем Рюриком), не дали ані зсередини (міжкнязівські роздори), ані ззовні (татаро-монгольське нашествя і багатовікове протистояння із південно-східним тюркським оточенням). У післявестфальській період Німеччина, як уже констатувалося вище, «системно і методично» інтегрувала більш як 300 різноетнічних земель-провінцій на засадах обох зазначених триад, а Україна – саме з тієї «відлікової точки!» – лише починала серію етновизвольних війн і протистоянь з усіма більш-менш сильними сусідами, – і так аж до порогу ХХ століття. Магдебурзьке право і друкарський станок Україна отримала з олатиненої Німеччини, а релігію і освіту, – здебільшого, – із греко-візантійського світу, і ця «роздвоєність» між двома внутрішньоантагоністичними світами збереглася аж до наших днів. Звернімо увагу на те, що усі політичні вибори 1998, 1999, 2002, 2004, 2006, 2007 і 2010 років вперто вказують на дивний політолого-етатологічний факт, – на існування в одній країні «двох Україн», які, як російські двоголові орли на відомій політичній карикатурі, часом непримиренно скубують одна одну...

Друга половина ХХ ст. – включно з існуванням «двох Німеччин» – в Україні характеризувалася чудернацькими триадними звивами «шляху в нікуди»: (1) бездержавність – (2) відносний прогрес – (3) застій... Падіння «Берлінської стіни» майже співпало з усуненням політико-незалежницької «стіни» і в Україні («московський центр – провінція у моря»). Але тут же запрацювала та сама «хвилястість»: (1) формальний політико-державний суверенітет – (2) відносний прогрес – (3) непідробний застій... Хіба за таких умов є комусь справа до зазначених інтеграційних триад, – особливо ж у ситуаціях перманентної боротьби еліт за власність і владу, зміцнення тенденції політичного авторитаризму, знесення правової системи, дезінтелектуалізації суспільства, розбещення громадської свідомості безкрайнім партійно-політичним плюралізмом, комерціалізації науки, культури і освіти, корумпованості усіх областей державної політики і т. п.?

Не важко помітити, що з накопичуванням наведених негативів і охолоджувався інтерес Заходу до України, і стрімко падало рейтингове місце у списку на гіпотетичне членство її в Євросоюзі, НАТО та інших міжнародних організаціях та структурах [7, с. 70 – 76]. В міру цього «сходження шаблями вниз» збільшувалася й прірва між уже вказаними внутрішніми «двома Українами». А коли в Україні мало-помалу переставали опікуватися справою облаштування раніше депортованих «за національною ознакою» меншинських народів-етносів, відкрито не стали рахуватися з автономістськими запитами регіональних етнолюдностей навіть у питаннях суто місцевого соціально-політичного життя, – це вказувало на те, що у нас фактично забулися про «Декларацію прав національностей України» від 1 листопада 1991 р. та Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року. Коли ж зліквідували національно-виборчі округи, «вибірково» стали забороняти окремі етнополітичні партії, посилили цькування наївної «Русинської Незалежної Ріпубліки»,

почали «системно» бити, а затим і вбивати іноземних студентів, комерсантів і навіть дипломатів, – тоді й сліпому стало видно: в цій багатонародній країні з'явилася ще одна антагоністична «пара» – (1) етнокультурна Україна та (2) неукраїнські меншинські народи-етноси й етногрупи.

Це оприлюднило волаючу реальність: виявилось, що в ній досі не вирішене звичайнісіньке етнонаціональне питання. Інакше кажучи (та знову ж таки, за Л.М. Гумільовим), в Україні страждає й друга половина *tipus homo*, – людина етнічна, представник якогось народу-етносу із загальної кількості 135 (за підсумками перепису населення від грудня 2001 року). Адже ж «безсумнівним назавше є одне: поза етносу немає жодної людини на землі» [14, с. 40]. І дарма українські лідери першої лінії політичної відповідальності від пронаціоналістичних/прошовіністичних акумуляцій відмахувалися. Особливо це неприпустимо виглядало тоді, коли нас «ставили перед фактами», – тоді лідери посилювалися ... на «європейськість» країни. «У європейській країні, – ніяквито зазначав у грудні 2005 р. В.А. Ющенко, – не може бути національного питання» [18]. В аналогічній ситуації, – та саме у зв'язку з провалом справ в інших сферах та галузях життя, – за два роки до цього мені довелося сформулювати *специфічний соціологічний закон*, який аплікується й до розглядуваної колізії: «...Не задоволені колись потреби і свого часу не реалізовані інтереси до «історичного архіву» не здаються, – вони лише поринають у соціальний ґрунт, «конденсуючись» там неначе задля того, аби «вибухнути» в найнесподіваніший для центральних державних властей момент...» [6, с. 486]. Двадцятиліття падіння «Берлінської стіни» та двадцятиліття, що наближається, – падіння «Московської стіни», – обидві подійні дати у призмі цієї закономірності багато про що нагадують, – в тому числі і стосовно Німеччини, і стосовно України.

Викладена тільки-но політосайєнтологема дещо розширює та чіткіше окреслює шлях до осмислення/переосмислення ще одної проблеми з контексту «роз'єднання/об'єднання Німеччини», – вже згадуваної проблеми «двох націй в лоні одного й того ж народу-етносу». І вона знову заганяє дослідника в «гумільовський кут»: «В науці про етнос багато чого необхідно переосмислити і багато від чого варто відмовитись» [14, с. 208]. У першу чергу цей (так і не завершений Л.М. Гумільовим) дискурс торкнувся б *поняття «нація»*, – надто вже безжалісно і некомпетентно розтоптаного в нас і незрозумілого сучасності явища...

Першогенези поняття «нація» неоднозначні і подвійні: йдеться про сутності (1) етністоричні та (2) етнополітичні, а їхнім синтез-екстрактом є соціально-цивілізаційний *феномен людини* – вінця мислячої та розумно організованої «соціальної природи» (останній термін належить А.Д. Кантеміру, 40-ві роки XVIII ст.). Коротко розшифрую сформульовану дещо складно тезу.

Згадана вище етнометасизаційна концепція Б. Малиновського передбачає просування будь-якого народу-етносу планети шаблями (теж уже згаданих) чотирьох стадій соціально-цивілізаційного зростання. В моїй багаторічній інтерпретації «механізм» етносинтезування народів є вкрай простим. Подаю його у режимі «по-мінімуму»:

- (1) представники мінімум двох *родів* (він і вона) синтезуються у *плем'я*;
- (2) представники мінімум двох племен, – можливо, неоднорідних в етністоричному сенсі, – синтезуються у *народність*. Вперше це припущення – «можливо» – висунув Юлій Цезар у своїх «Записках про Галльську війну», – причому

на прикладах сотень германських родових союзів ранньої стадії їхнього розвитку, коли ще не було жодного «чистого» етнородового вододілу між «німцями» та «французами», які стали складатися багато століть потому. Ось деякі мої припущення. Не виключено, що – як парні приклади – «онімечені пруси» та «ороманені франки» і являють собою, відповідно, німецьку і французьку народності. Так само, як я колись із упевненістю констатував, що плем'я ляхів з-під Полтави (Кобеляки: «коба» плюс «ляхи») у сполучанні з племенем полян з-під Києва, перемістившись у прибалтійські землі, зсинтезувалися там з місцевими лютичами, ледзянами та боричами і «склалися» у низку польських народностей [4, с. 102];

– (3) мінімум дві народності синтезуються в *націю*. Прикладів – вдосталь. Усі сьгоднішні німецькі провінції («землі») – Баварія, Тюрінгія, Веймар, Сілезія, Саксонія, Померанія та інші є свого роду «регіональними націями», тобто «місцевими союзами споріднених народностей». Інший аналог – угорці. Вони є синтезом індійського племені мадх'яр, сибірських племен угрів та племен гобійських хунна на приобській площині Сибіру, а в єдину націю вони склалися вже в центрі Європи, в Паннонії [3, с. 99]. Я б не цурався й вітчизняних аналогів. Наприклад: карпатсько-галицькі та волинсько-берестейські племена склалися у так звану карпато-поліську народність, а остання увійшла у синтезний союз із наддніпрянською, слобожанською, тмураканською, таврійською, подолянською та іншими народностями, склавши, зрештою, нинішню всекраїнову українську націю, – як то колись презумував С.П. Шелухін [21], а сьогодні аргументовано доводить на шпальтах газети «Голос України» В.М. Бебик. У підсумку й виявляється, що «козаки», «москалі» та «сердюки» – у суто *етноісторичному* сенсі – тут просто «не причому». Бо ж це вже *етнополітичний*, а не *етноісторичний* бік/аспект дискурсованої проблеми.

Нація в етнополітичному сенсі – окрема та особлива матерія. Вперше у даному сенсі/аспекті поняття «нація» застосовано 1648 року у назві «Священна Римська імперія *німецької нації*» (саму формулу взято з Вестфальського договору того року, укладеного за підсумками Тридцятилітньої війни, 1618 – 1648 рр.). Але тоді, зазначає російський сучасник І.М. Дяконов, «даний термін не ніс того навантаження, яке він має за сучасних умов...» [15, с. 97]. Латинське слово *natio* – від *patere* – родити, породити. Отже, у тому договорі йшлося про *об'єднання територіально суміжних і лише почасти етноспоріднених земель* під умовною назвою «...імперія *німецької нації*». Єдиноцілісною геополітичною країною із більш-менш цілісною етноісторичною нацією вона стала двісті років потому, на увінчання багаторічних зусиль О. фон Бісмарка.

Досить заплутаним дійшло до сучасності й *поняття «національна держава»*, – концептуально започатковане у ті ж часи, на порозі Нового часу. Спочатку поняття було «навантажене» принципом середньовічного феодалного права «*Quius natio – unius station*» (кожному народу – свою державу). Під «народом» розуміли *населення*, а під державою – військово-політичний та адміністративно-територіальний *спосіб організації життя* того населення на відведеній йому Вестфальським договором території. З тих пір в англосаксонських та «чисто» німецьких мовах *етнополітичний зміст* понять «*країна*» і «*держава*», як правило, розмито настільки, що диференціювати їх (ці поняття) можна лише в конкретних контекстах. Іншим народам і країнам, – особливо ж тим, які конституювалися не «на захватний манер» (як, скажімо, Німеччина, Франція, Росія, США, Китай та ін.), – їм (наприклад, Україні)

немає жодної потреби у тому, щоб копіювати чийсь «великодержавницький» шлях і досвід.

Та все ж є тут одне «але...», – спільне для всіх багатонародних країн. Здебільшого, «під наглядом» та за допомогою *політичної держави* (поняття ввів до обігу англієць Т. Гоббс, 1668 р.) у цих країнах може успішніше, ніж зазвичай, формуватися і функціонувати *всескраїнова політична нація*. Саме ж поняття ввів до обігу молдаванин А. Моціоні, 1861 року. В дане поняття він вкладав вузькоспецифічний зміст: це – вузькі кола елітних людей, свідомо та цілеосмислено активних у громадсько-політичному житті [10, с. 27]. На жаль, в українському політичному мовленні під «політичною нацією», здебільшого, мають на увазі ситуаційно «задіяні маси в політичні акції» (ось вона, «політична нація Майдану»). Це є повною варваризацією і генези, і сучасного змісту теоретичного дискурсу з даної проблеми.

На прикладах і досвіді багатьох поліетнічних країн чітко простежується *політолого-етнологічна закономірність*: соціоцивілізаційна незрілість титульної та меншинських етноісторичних націй зумовлює крихкотілість (а то й просто відсутність) політичної нації; остання ж обставина конфліктно «ініціює» дезінтеграцію самої країни, – її починають залишати елітні люди «усіх родів зброї», політичні та інтелектуальні особи; у центрі починає дряхліти правлячий політикум, а на периферіях започатковуються етносепаратистські настрої та рухи; розташовані більш-менш компактно етнонаціональні меншини починають «хворіти автономізмом аж до відокремлення»; більш сильні та розвинені сусіди дедалі частіше проявляють чутливу етнополітичну солідарність зі «своею діаспорою» на теренах ім'ярек країни і т. д.

Четвірка талановитих і далекоглядних українських поліетнологів – П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк і Р. Турчак 2000 року у книзі «Етнополітична карта світу XXI століття» докладно заргументувала вкрай небезпечну для планети перспективу: мовляв, якщо в багатонародних країнах практичні етнополітики продовжуватимуть не рахуватися з наведеними вище «симптомами», – приблизно до середини XXI ст. замість сьогоднішніх 197/200 країн/держав з'явиться ще «якась тисяча» незалежних геополітико-державних одиниць. Я приєднуюся до системи дискурсної аргументації цих колег. І, якщо хтось скаже, що ця етнополітична екстрема України не стосується, – нехай нас, п'яťох, закидають каміннями...

А я тим часом нагадаю: на противагу усім наведеним негативам всесвітній політолого-етнологічний досвід наразі виробив лише два дієвих антизаходи, – *автономізацію* етнополітичного життя та *федералізацію* політико-державного устрою багатонародної країни. Першими в європейській політичній історії цю позитивну тезу довели німці, а антитезу – росіяни. За сьогоднішніх умов та з огляду на позитивний досвід ФРН, США, Бразилії та інших процвітаючих країн, – схоже на те, що, – як говорили давні римляни, – третього не дано. Інакше кажучи, інших виходів із колізії вселюдські думка і практика ще не винайшли.

Ось на які роздуми та рефлексії наштовхнула чергова річниця далеко не периферійних і для нас подій, – падіння Берлінської та Московської «стін». Мені ця річниця та дата, що наближається, вкотре нагадують мудру максиму Б. Рассела: «Зрозуміти наш власний час та його вимоги, – ...тільки так ми можемо підійти до форми можливого прогресу...» [19, с. 8]. Судячи з численних та різносенсових

реакцій на факти «падіння» берлінської, московської, «холодно-військової», договірно-варшавської та інших подібних «стін», – німці усе зрозуміли і зорієнтувалися на можливі для них форми пришвидшення прогресу. Якщо й ми є європейцями, – час і нам усе це зрозуміти та в усьому самовизначитися щодо перспектив прогресування своєї країни. Для свого ж блага.

Список використаної літератури

1. *Алексєєнко І.* Національні держави в умовах глобалізації світу (Політичні і правові аспекти) / І. Алексєєнко. – К. : Аспект – Поліграф, 2006. – 360 с.
2. *Барг М.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М. Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
3. *Варзарь И.* Этнический центризм / И. Варзарь // Межнациональные отношения. Термины и определения. Словарь-справочник / Под ред. Ю. Римаренко. – К. : КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 99–100.
4. *Варзарь И.* Этногенез / И. Варзарь. – Межнациональные отношения. Термины и определения. Словарь-справочник / Под ред. Ю. Римаренко. – К. : КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 102 – 103.
5. *Варзар І.* Історіологізм політолого-етнологічного мислення / І. Варзар // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю.І. Римаренка. – К. : Генеза, 1996. – 944 с. – С. 516 – 517.
6. *Варзар І.* Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі / І. Варзар // Із контекстів минулих літ. – Вибране. – Кн. 1. – К. : Фада-ЛТД, 2003. – 592 с.
7. *Варзарь И.* Размышления на обочине тернистого пути Украины и Молдовы к евроатлантическим рубежам / И. Варзарь // Черноморська безпека. – 2005. – №2. – С. 66–80.
8. *Варзар І.* Історіологічні роздуми про співвідношення соціального та етнічного начал у побудові та функціонуванні політичної нації у багатонародній країні / І. Варзар // Еліти та цивілізаційні процеси формування націй. – У 2-х томах. – Том 2. – К. : Екслібрис, 2006. – 582 с. – С. 81–93.
9. *Варзар І.* Про історіологічні смисли ХХ сторіччя / І. Варзар // Філософська думка. – 2006. – №3. – 162 с. – С. 142 – 148.
10. *Варзар І.* Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези / І. Варзар // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія : 22. – Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 158 с. – С. 22–38.
11. *Варзарь И.* К генезису и тону интерпретации основных позиций науки политической этнологии в свете некоторых вызовов современности / И. Варзарь //Українці в Молдові, молдавани в Україні : етносоціальні процеси. – Кишинев : Elan Poligraf – SRL, 2009. – 308 с. – С. 34–49.
12. *Варзар І.* Політична етнологія в теоретичних і методичних акцентах та інтерпретаціях. Авторський науково-методичний посібник / І. Варзар. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 88 с.

13. Гумилев Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 544 с.
14. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – М. : Наука, 2003. – 382 с.
15. Дьяконов И. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней / И. Дьяконов. – Изд. 2-е, испр. – М. : КомКнига, 2007. – 384 с.
16. Кареев Н. Историология. Теория исторического процесса / Н. Кареев. – Пг. : Типография М. М. Стасюлевича, 1915. – 318 с.
17. М.К. : Школа, – «як у Німеччині» // Голос України. – 2009. – 21 лютого.
18. Обов'язок влади – захистити права громадян будь-якої національності // Урядовий кур'єр. – 2005. – 7 грудня. – С. 8–9.
19. Рассел Б. Власть. Новый Социальный Анализ / Б. Рассел. – К. : Стэп-К, 1996. – 310 с.
20. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2003. – 632 с.
21. Шелухін С. Звідкіля походить Русь? Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції / С. Шелухін. – Прага : Academia, 1929. – 121 с.
22. Tönnies F. Gemeinschaft und Gesellschaft / F. Tönnies. – В., 1920. – 156 s.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**FROM THE HISTORY OF THE TWENTY YEARS AFTER THE FALL OF
THE «BERLIN WALL» (1989): POLITICAL AND ETHNOLOGICAL
REMINISCENCES ON THE BACKGROUND
OF THE CRISIS IN MODERN TIMES**

Ivan Varzar

*National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Political Science and Right, Department of Political Sciences
Pyrohova st., 9, 01601, Kiev, Ukraine
e-mail: im_varzar@mail*

On the background of the resonant and tectonic events – «the fall of Berlin Wall» (November, 1989) and «Moscow Wall» (1991) – the series of ethnic and historiological gems and ethnic and politological gems in the socio-political history of Germany, USSR and Ukraine - from the Peace of Westphalia in 1648 and formation of «Holly Roman Empire of Germanic nation» till the present days were described in the article. In the political and ethnological discourse was analyzed slang-pairs (a) «two Germanies» (FRG and GDR), (b) «two nations in one» (an ethic historical and political nation) and (c) «two nations in one nation» (ethno historical and political nations) in Germany and Ukraine. General conclusion: during 350 years of the ethno-political history Germany had been progressing steadily because of the creative use of the state ethno-politics idea, and nowadays – because of

dynamic work for the benefit of the motherland and the political nation in the whole country. Ukraine can't avoid this crucial ethnic art, otherwise the way to the Euro-Atlantic «coast» will be closed and to the Eurasian expanses – will be always open.

Key words: the whole country political nation, state ethno-politics, an ethnic and historiological gem, ethno-historical nation, the ethnic national minority, ethnic and politological gem, minority people – ethnos, politological and ethnological discourse, the title people-ethnos.

ИЗ ИСТОРИОЛОГИИ ДВАДЦАТИЛЕТИЯ ПАДЕНИЯ «БЕРЛИНСКОЙ СТЕНЫ» (1989 г.) И «МОСКОВСКОЙ СТЕНЫ» (1991 г.): ПОЛИТОЛОГО-ЭТНОЛОГИЧЕСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ НА ФОНЕ КРИЗИСНОЙ СОВРЕМЕННОСТИ

Иван Варзарь

*Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова
Институт политологии и права, кафедра политических наук
ул. Пирогова, 9, 01601, г. Киев, , Украина,
e-mail: im_varzar@mail.ru*

На фоне и в связи с резонансно-тектоническими событиями – падением «Берлинской стены» (1989 г.) и «Московской стены» (1991 г.) – в статье рассматривается ряд этноисториологом и этнополитологом из социально-политической истории Германии, СССР и Украины от Вестфальского договора 1648 г. и образования «Священной Римской империи немецкой нации» до наших дней. В политолого-этнологическом дискурсе проанализированы слэнг-пары (а) «две Германии» (ФРГ и ГДР), (б) «две части унитарной Украины» (Западная и Юго-Восточная) и в) «две нации в одной нации» (этноисторическая и политическая нации) в Германии и Украине. Общий вывод: за 350 лет своей этнополитической истории Германия неуклонно прогрессировала благодаря творчески применяемой концепции государственной этнополитики, а в новейшие времена – и благодаря динамичному творчеству на благо объединённой отчизны всестрановой политической нации. Украине этого самоответственного этнотворчества не избежать, – в противном случае её путь к евроатлантическим берегам навсегда будет закрыт, а путь в евразийское пространство всегда будет открыт.

Ключевые слова: всестрановая политическая нация, государственная этнополитика, историология, меньшинский народ-этнос, многонародная/полиэтническая страна, политолого-этнологический дискурс, титульный народ-этнос, этноисториологема, этноисторическая нация, этнонациональное меньшинство, этнополитологема.